

Reglusafn í stafsetningu

framhaldsskoli.is

Um efnið

Hér getið þið nálgast flestar helstu grunnreglur í stafsetningu sem gott er að hafa á valdi sínu. Auðvitað verður stafsetning seint fullkennd með reglum einum saman og þess vegna bjóðum við samhliða þessu reglusafni upp á stuttar gagnvirkar æfingar í aðgengilegum búningi á vefnum.

Bæði reglusafnið og æfingarnar er einnig hægt að prenta út í heftum eða stökum blaðsíðum.

Efnisyfirlit

1. Hvenær á að skrifa stóran staf?
2. Hvenær á að skrifa lítinn staf?
3. Um ng og nk
4. n og nn / greinir
5. n og nn í karlkynsnafnorðum
6. Kvenmannsnöfn sem enda á -unn
7. Kvenkynsnafnorð sem dregin eru af sögnum: eitt n
8. Einkunn, miskunn o.s.frv.
9. Lýsingarorð sem enda á -an og -in/-inn
10. Um y, ý, ey, i, í og ei – Regla 1
11. Um y, ý, ey, i, í og ei – Regla 2
12. Um y, ý, ey, i, í og ei – Regla 3
13. Um hv og kv
14. Um j
15. Um j á eftir g og k
16. Um stafavíxl
17. Um hljóðlaust g
18. Tvöfaldur samhljóði – einfaldur samhljóði
19. Um gs, ks og x

1. Hvenær á að skrifa stóran staf?

Það á að skrifa stóran staf í sérnöfnum t.d. mannanöfnum, nöfnum goða, örnefnum, svo sem staðanöfnum og nöfnum landshluta, landa og heimsálfa; einnig í nöfnum þjóða og íbúa þeirra (*dæmi: Danir, Svíi, Evrópumenn*).

Þá er ritaður stór stafur í nöfnum hátíða ef heiti þeirra hefst á sérnafni (*dæmi: Þorláksmessa*).

Stór stafur er í viðurnefnum sem koma framan við nafn persónunnar og tengjast því með bandstriki (*dæmi: Skalla-Grímur, Fjalla-Eyvindur*).

Stór stafur er auk þess í styttnum heitum þegar vísað er beint til ákveðins sérnafns (*dæmi: Kvennó*). Í ýmsum skammstöfunum eru stórir stafir (*ASÍ, HM 2010, ESB o.s.frv.*)

2. Hvenær á að skrifa lítinn staf?

Lítinn staf á að skrifa í samnöfnum og dýra- og jurtaheitum (*jafnvel þótt þau séu byggð á sérnöfnum; dæmi: jakobsfífill, baldursbrá*).

Lítill stafur er einnig í mánaða- og dagaheitum.

Nöfn á hátíðum eru með litlum staf (nema sérnafn komi fram í upphafi orðsins).

Viðurnefni fólks er með litlum staf (*dæmi: Auður djúpúðga; Helgi magri, Haraldur hárfagri [muna þó nöfn eins og Skalla-Grímur!]*).

Heiti trúarbragða og viðhorfa eru með litlum staf (*dæmi: múhameðstrú, ásatrú, marxismi*) og einnig þeirra manna sem fylgja ákveðnum stefnum (*dæmi: framsóknarmaður, múslimi*).

Orð sem tákna þjóðerni, tungumál og mállýskur (*sænskur, danska, norðlenska*) eru skrifuð með litlum staf (þið takið eftir að **sk** er í stofni orðanna!).

3. Um ng og nk

Rifjum upp þessa einföldu reglu: **Rita skal grannan sérhljóða á undan ng og nk.**

Munum að grönnu sérhljóðarnir eru: a, e, i, o, u, y, ö

Flestir Íslendingar bera fram breiðan sérhljóða á undan ng og nk. Á Vestfjörðum má þó enn heyra orð eins og *banki* borin fram með a-hljóði.

Undantekningar:

- kveinka (vegna skyldleika við **kveina**)
- kóngur
- þjónka (skylt sögninni **þjóna**)
- Brúnka (þessi meri er **brún**)
- Steinka (leitt af nafninu Steinunn)
- sínkur (nískur)
- jánka (leitt af já)

4. n og nn – greinir

Reglurnar um -n og -nn eru ekki flóknar. Kosturinn við þær er sá að þær eru yfirleitt alveg skýrar og ótvíræðar. En til þess að geta beitt þeim þarftu að vera viss um að þekki greininn vel (viðskeytta og lausa greininn); einnig þarftu að vera viss um að þekki lýsingarorðin og nafnorðin.

Rifjum fyrst upp n-in í greininum: Það eru jafnmörg n í lausa greininum og viðskeytta greininum. *Dæmi: Ég fór í skó-na (ég fór í hina góðu skó)* [karlkyn, fleirtala, þolfall]. Annað dæmi og nú er um eignarfall fleirtölu að ræða: *Húfan liggur á milli skó-**nn**a* (húfan liggur á milli hinna stóru skóa).

Dæmi um kvenkynsorð með greini: *Eiður skaut í slá-na (hina hvítu slá)* (kvenkyn, eintala, þolfall). Annað dæmi um sama orð en nú í eignarfalli fleirtölu: *Gunna sveiflaði sér milli slá-**nn**a (milli hinna mjóu sláa)*.

Þið getið líka treyst á einfalda reglu: Ef þið getið sagt **mín** er eitt n í greininum (*bókin mín*). Ef þið getið sagt **minn** eru tvö n í greininum (*penninn minn*). Fleiri dæmi: *Eiður skaut í slána **mína**; Gunna sveiflaði sér milli slánna **minna**.*

5. n og nn í karlkynsnafnorðum

Við höfum líka kynnt okkur reglur um -n og -nn í karlkynsnafnorðum. Hér þarf að gæta þess að rugla ekki saman n-um í greininum og n-um í sjálfum nafnorðunum. *Dæmi: Í orðinu **jötunninn** eru seinni tvö n-in greinirinn en fyrri tvö n-in hluti af nafnorðinu sjálfu í nefnifalli.*

Reglan um -n og -nn í karlkynsnafnorðum hljóðar svona: Karlkynsorð sem enda á -inn, -ann og -unn í nefnifalli eintölu hafa eitt n í þolfalli. *Dæmi: Þórarinn (nf) um Þórarin (þf); himinn (nf) um himin(þf).*

Dæmi með greini: himinninn (nf: fjögur n) um himininn (þf: þrjú n).

Undantekningar eru írskættuðu nöfnin *Kjartan, Natan, Kjaran* og *Kvaran* sem eru skrifuð með einu n-i í öllum föllum. Sama er að segja um orðið *satan*.

6. Kvenmannsnöfn sem enda á -unn

Lítum nú sem snöggvast á nokkur algeng **kvenmannsnöfn sem enda á nn**. Þau hafa tvö n í öllum föllum: *Sæunn, Steinunn, Þórunn, Dýrunn, Jórunn, lǫunn*.

Seinni hluti nafnanna (-unn) tengist hugsanlega orðinu *unnur* sem þýðir alda. Sumir telja reyndar sennilegra að þessi nöfn séu skyld sögninni *unna* (elska):

Munið: Nafnið **Gefjun** (*skylt gefa og göfugur*) er skrifað með einu n-i í öllum föllum.

7. Kvenkynsnafnorð sem dregin eru af sögnum: eitt n

Hér er átt við orð eins og *athugun* sem dregið er af sögninni *athuga*.

Fleiri dæmi: *skoðun* (af *skoða*), *hugsun* (af *hugsa*), *ætlun* (af *ætla*).

Þessi orð hafa eitt n í öllum föllum.

8. Einkunn, miskunn o.s.frv.

Eftirfarandi kvenkynsorð eru með tveimur n-um í öllum föllum:

einkunn, miskunn, vorkunn, forkunn.

Þessi orð tengjast sögnunum *einkenna, miskunna, vorkenna* og þar eru greinilega tvö n.

9. Lýsingarorð sem enda á -an og -in/-inn

Lýsingarorð sem enda á **-an** eru með einu n-i í öllum föllum.

*Dæmi: **góðan** daginn.*

Lýsingarorð sem enda á **in/inn** hafa **jafnmörg n og greinirinn**. Það má því beita mín/minn reglunni á þessi orð. *Dæmi: ákveðin kona (mín); ákveðinn maður (minn).* Það má líka nota lausa greininn og segja: **hin** ákveðna kona/ **hinn** ákveðni maður.

10. Um y, ý, ey, i, í og ei – Regla 1

Góð regla er að athuga hvort vafaorðið tengist sögn sem hefur *í – ei – í* í kennimyndum (t.d. *bíta beit bitum bitið*). *Dæmi: Nafnorðið bit er skylt sögninni bíta – beit – bitum.*

Í slíkum tilvikum er alltaf skrifað einfalt *i/ei*.

Annað dæmi: Orðið andlit er skylt sögninni líta – leit – litum. Orðið leiti (í merkingunni hæð, hóll) er einnig skylt sögninni líta – leit – litum. Þess vegna er það skrifað með einföldu (ég lít yfir landið á leitinu).

11. Um y, ý, ey, i, í og ei – Regla 2

Annað sem þarf að hafa í huga er að orð sem er skylt orðum með ja eða jö eru skrifuð með einföldu (i).

Dæmi: firðir (skylt fjörður), kilir (skylt kjölur), birna (skylt björn/bjarnar), Hirti (skylt Hjörtur), birta (skylt bjartur/björt).

12. Um y, ý, ey, i, í og ei – Regla 3

Önnur mikilvæg regla: Ef *u, ú, jó, jú, au, o* er í skyldum orðum má gera ráð fyrir *y, ý, ey* (ypsílon) í vafaorðinu.

Dæmi: **syðri** (suður), **mýs** (mús), **skýli** (skjól), **fýk** (fjúka), **eyrir** (aurar), **yfir** (ofar), **synir** (sonur), ég **lýt** í lægra haldi (af lúta)

Oft er erfitt að skýra hvers vegna y er skrifað. Þá er eina leiðin að fletta orðinu upp í orðabók (eða á netinu: <http://www.ordabanki.hi.is/wordbank/search>)

13. Um hv- og kv-

Flestir Íslendingar bera fram *kv* í orðum sem byrja á *hv*. Aðeins Sunnlendingar gera greinarmun á *kv* og *hv* í framburði. Þess vegna getur nemendum stundum reynt erfitt að ákveða hvort rita skuli *hv* eða *kv* í upphafi orða.

Góð regla er þessi: Spurnarorð hefjast gjarnan á *hv*. Dæmi: Hvar áttu heima? Hvernig líður þér? Hvaðan kemur þú?

Hafðu í huga að sum orð geta verið skrifuð bæði með *kv* og *hv* og fer það þá eftir merkingunni. Dæmi: hver (spurnarorð og goshver)/ kver (lítil bók); hvað (spurnarorð)/ kvað (þátíð af kveða); hvalir (sjávarspendýr)/ kvalir (þjáningar); hviða (vindhviða)/ kviða (kvæði, hljómkviða); hvísl (hvískur)/ kvísl (heykvísl eða lítil á).

14. Um j

Eftirfarandi regla um j er frekar einföld

Við skrifum **j** á eftir **ý, ey, æ EF a** eða **u** fer á eftir.

*Dæmi: **nýjan** bíl.*

En ef **i** fer á eftir er **ekki** skrifað **j**.

*Dæmi: **nýi** bíllinn.*

Ath. vel. Nafnið **Sæunn** er ekki með **j** vegna þess að þetta er samsett orð. Sama er að segja um orðið *nýár* og *heyannir*.

15. Um j á eftir g og k

Skrifað er **j** á eftir **g** og **k** **EF** **a** eða **u** fer á eftir og **j** heyrir í framburði.

Dæmi: (við) fleygjum (timbrinu).

En við skrifum **ekki** **j** á eftir **g** og **k** ef **i** fer á eftir (jafnvel þótt **j**-hljóð heyrir í framburði).

Dæmi: (ég) sæki; (ég) fleygi (draslinu)

Ath. vel: Við skrifum **ekki** **j** á eftir **í** og **ei** (þ.e. einföldu **í** og **ei**).

Dæmi: kría, sveia.

16. Um stafavíxl

Þegar við heyrum ekki röð samhljóðanna er sú hætta fyrir hendi að við víxlum stöfum í stafsetningunni. Þá er mjög gott að setja orðið í annað samhengi.

Sagnirnar setjum við í nafnhátt og lýsingarorð getum við reynt að setja í annað kyn.

Dæmi: *það rigndi* (að rigna); *hann efldist við hverja raun* (að eflast); *hún sigldi* (að sigla); *hann negldi* (að negla); *hann hegndi honum* (að hegna); *hann hengdi upp þvottinn* (að hengja) o.s.frv.

Dæmi um lýsingarorð: *þetta er algengt* (*algengt*).

17. Um hljóðlaust g

Stundum er erfitt að greina g-hljóð í orðum sem þó eru skrifuð með g. Þetta á t.d. við um sagnir í nútíð. Þá getur verið gott að athuga þátíðina.

Dæmi: *beygja* (þt. ég beygði); *þegja* (ég þagði); *vígja* (þt. ég vígði); *smeygja* (þt. smeygði); *smjúga* (þt. smaug); *nægja* (nægði); *heygja* (jarðsetja í haug; þt. heygði).

Dæmi um sagnir þar sem ekki er g: *heyja* (þt. háði/heyjaði); *deyja* (þt. dó); *flýja* (þt. flúði). Hér er ekkert g í neinni beygingarmynd.

Meira um hljóðlaust g:

Ef þú ert í vafa um hvort tiltekið orð hafi g eða ekki er gott að skoða það í ólíkum beygingarmyndum eða líta til skyldra orða.

Dæmi: (það) *morgnar* (morgunn); *lágt* (lægra); (hún á) *bágt* (bágur).

18. Tvöfaldur samhljóði – einfaldur samhljóði

Lítum á nokkur nafnorð í eignarfalli: *hvamms, manns, Halls, gulls*. Hér heyrast ekki vel hvort um er að ræða einn eða tvo samhljóða. Þá er best að athuga hver stofn orðsins er (þolfall eintölu): *hvamm, mann, Hall, gull*. Hér eru greinilega tveir samhljóðar.

Öðru máli gegnir um orðin *þorkels, sveins* og *steins*. Þar er stofninn þorkel, svein og stein: eitt n (nema í nefnifalli eintölu).

Oft er erfitt að greina hvort rita eigi tvöfaldan eða einfaldan samhljóða í sumum lýsingarorðum: illt (umtal), hollt (fæði). Hér er gott að athuga stofn lýsingarorða (kvk. et. nf.): hún er **ill**, hún er **holl**. Hér heyrast samhljóðarnir tveir greinilega. En: Skaftið er *holt* að innan (stöngin er **hol** að innan).

Þegar um sagnorð er að ræða er gott að setja vafaorðið í nafnhátt. *Kenndi* (kenna), *renndi* (renna), *þekkti* (þekkja), *fyllti* (fylla), *fennti* (fenna) o.s.frv.

Undantekningar eru sagnirnar *hyggja* og *leggja* sem hafa einfaldan samhljóða í þátíð: *hugði, lagði*.

19. Um *gs*, *ks* og *x*

Til að komast að því hvort rita skuli *ks*, *gs* eða *x* er gott að athuga skyld orð þar sem *k-ið* eða *g-ið* heyrir vel.

Orðið **bakstur** er skylt **baka** þar sem *k-ið* heyrir vel. Orðið **rekstur** er skylt **reka**. Orðið **fjárhags** er eignarfall af **fjárhagur** þar sem *g-ið* heyrir. Orðið **sönglags** er eignarfall af **sönglag** þar sem *g-ið* heyrir einnig. Orðið **bægsli** er skylt **bógur** og er því skrifað með *g*. Orðið **tekst** er beygingarmynd af sögninni **takast**.

En ef við getum ekki fundið *g* eða *k* í neinu skyldu orði er líklegt að *x* sé skrifað: öxi, lax, víxill, jaxl, kex, texti, æxli.